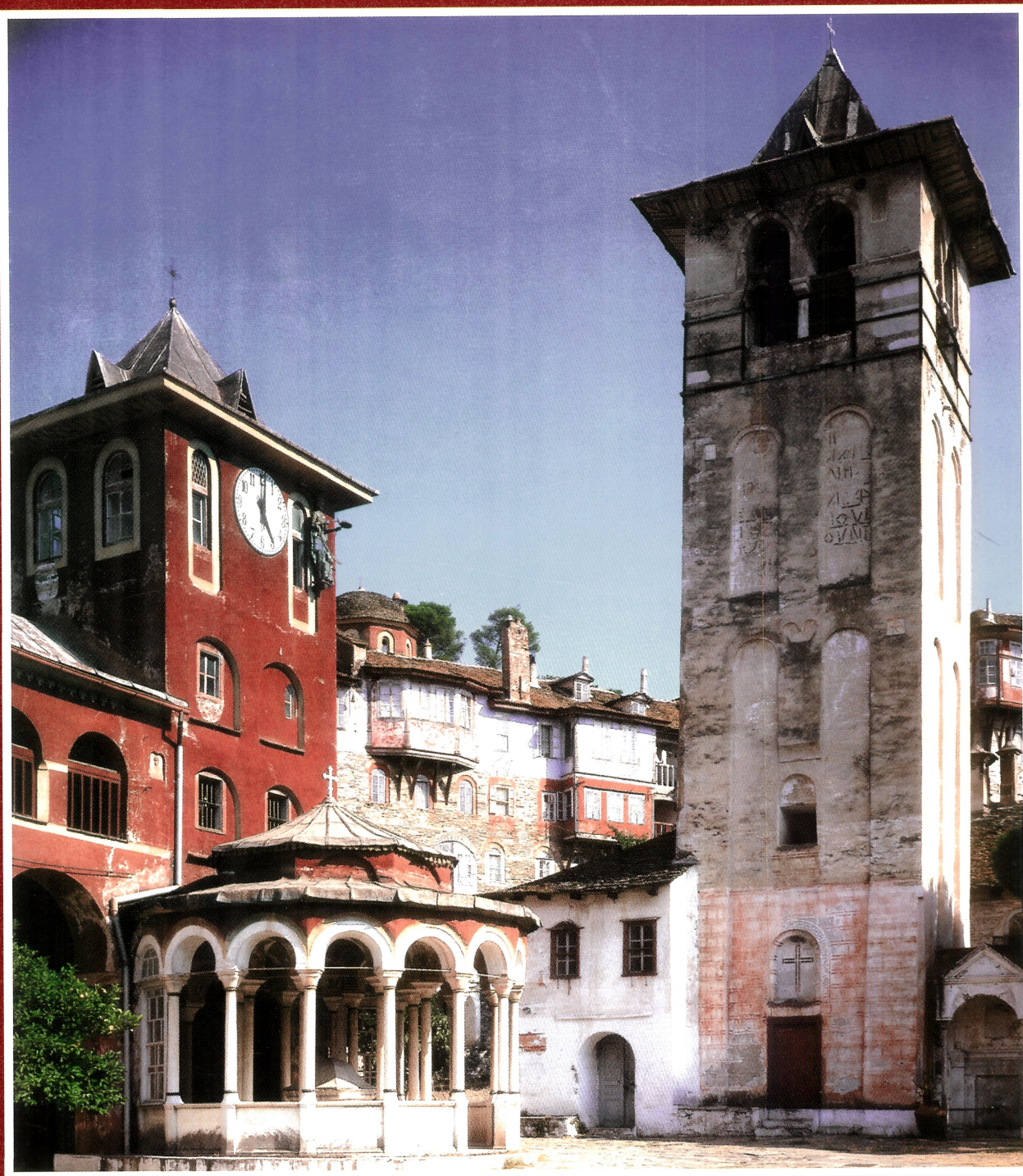

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, ΑΡ.102

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ & ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ
ΤΕΧΝΗ

Β' Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 11 - 13 Νοεμβρίου 2005

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2006

Χρήστος Αραμπατζής

ΟΙ ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΙΕΡΙΣΣΟΥ ΙΑΚΩΒΟΣ ΚΑΙ
ΑΡΔΑΜΕΡΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΑΙ Η ΕΜΠΛΟΚΗ ΤΟΥΣ
ΣΤΙΣ ΕΡΙΔΕΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΤΟΝ 18ο ΑΙ.

Οι γνώσεις μας για την ιστορική περίοδο στην οποία έδρασαν ο επίσκοπος Αρδαμερίου Διονύσιος και ο επίσκοπος Ιερισσού Ιάκωβος, όσο και αν φαίνεται περιεργό, είναι ακόμα ελλιπείς. Η πολυσύνθετη εικόνα των αντιπαραθέσεων και των πνευματικών αναζητήσεων του 18ου αι. παραμένει ακόμη μέχρι σήμερα αρκετά θολή. Οι αξιολογήσεις, οι θεωρήσεις και τα συμπεράσματά μας για την πνευματική ιστορία της εποχής στηρίχθηκαν κατά κύριο λόγο σε έργα σημαντικών λογίων του 18ου αι., όπως ο Γεώργιος Ζαβίρας, Κ. Σάθας, Μ. Παρανίκας, καθώς και σε απολογητικά ή πολεμικά έργα των υπερασπιστών του Νεοελληνικού Διαφωτισμού ή των κατακριτών του.

Αυτό είχε ως συνέπεια τη διαμόρφωση μίας γνώμης για πρόσωπα και πράγματα του 18ου αι., η οποία τις περισσότερες φορές δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια, αν δεν την παραποιεί βάνανσα. Μία τέτοια περίπτωση ισχύει και για τις σχέσεις τις οποίες ανέπτυξαν οι δύο αυτοί ιεράρχες με τους βασικούς πρωταγωνιστές των ερίδων *Περί των ιερών μνημοσύνων* και *Περί της Συνεχούς Θείας Μεταλήψεως*.

Ο Λ. Βρανούσης στη μελέτη του «Άγνωστα πατριωτικά φυλλάδια και ανέκδοτα κείμενα της εποχής του Ρήγα και του Κοραή» δείχνει να έχει αφιερώσει ένα μεγάλο μέρος της έρευνάς του στα ζητήματα αυτά και στη δράση εκκλησιαστικών προσώπων¹. Η εργασία του αποτέλεσε έκτοτε οδηγό για πολλούς ερευνητές καθώς επεσήμανε άγνωστα χειρόγραφα τα οποία αφορούσαν την πνευματική κίνηση και τις θεολογικές διενέξεις της εποχής. Στα συμπεράσματά του όμως δεν απέφυγε τη μονομέρεια και τις μονοσήμαντες αναγνώσεις. Οι προσανατολισμοί του, περισσότερο ιστορικοί και ιδεολογικοί, δεν τον βοήθησαν στη σωστή αξιολόγηση των θεολογικών παραμέτρων των κάθε λογής απόψεων, παρ' ότι αντικειμενικός σκοπός του ήταν να αναψηλαφήσει τα πάντα και να τα εκθέσει στις πραγματικές τους διαστάσεις².

1. Λ. Βρανούσης, «Άγνωστα πατριωτικά φυλλάδια και ανέκδοτα κείμενα της εποχής του Ρήγα και του Κοραή», *Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου* 15/16 (1965-1966) 252-267.

2. Βρανούσης, *ό.π.*, σ. 252

Στην περίπτωση του επισκόπου Αρδαμερίου Διονυσίου δείχνει να συγχέει τις θεολογικές προϋποθέσεις των ενεργειών και των συγγραφών του, με την αξιολογημένη δράση του για την παιδεία και την εθνική αναγέννηση³. Το ζήτημα των *Κολλύβων* και η έριδα *Περί της συνεχούς Θείας Μεταλήψεως* εξετάζονται μέσα από τα δεδομένα και τις ιδεολογικές προκαταλήψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Παρά την πρόωμη γνώση της χειρόγραφης παράδοσης, δεν κατάφερε να αποτυπώσει στα κείμενά του την αντικειμενική εικόνα της εποχής και τη δράση των εκκλησιαστικών ανδρών.

Κατά τη διάρκεια της πολυετούς έρευνάς μας με τον καθηγητή κ. Κων. Μανάφη για την αλληλογραφία του αγίου Αθανασίου του Παρίου, εντοπίσαμε και μελετήσαμε την ανέκδοτη γραμματεία, η οποία αναφέρεται άμεσα ή έμμεσα στη δράση και τις απόψεις των παραπάνω ιεραρχών. Τα δεδομένα και τα γεγονότα που παραδίδονται θα φωτίσουν περισσότερο τη στάση που κράτησαν στα προαναφερόμενα ζητήματα, όπως επίσης και τις πεποιθήσεις τους για τα επιμέρους θέματα που απασχόλησαν την Ορθόδοξη Εκκλησία στο δεύτερο μισό του 18ου αι.

Οι ερευνητές, που ασχολήθηκαν μέχρι σήμερα με τις παραπάνω έριδες, επεσήμαναν στις δημοσιεύσεις τους την εμπλοκή των δύο επισκόπων, όπως αυτή τεκμηριώνεται από δημοσιευμένες πηγές ή από μερική ανάγνωση της ανέκδοτης χειρόγραφης γραμματείας, που αναφέρεται στον ρόλο τους και τις απόψεις τους. Πά τον επίσκοπο Αρδαμερίου Διονύσιο, εκτός από τις επισημάνσεις του Λ. Βρανούση, βασική πηγή των γνώσεών μας αποτελεί η μελέτη του καθηγητή κ. Απ. Γλαβίνα, «*Αρχιερείς της Επισκοπής Αρδαμερίου*»⁴, η οποία αξιοποιεί με ακρίβεια, τόσο τη βιβλιογραφία του 19ου και 20ού αι., όσο και τη γνωστή μέχρι τότε, εκδεδομένη και ανέκδοτη γραμματεία. Ο Διονύσιος παρουσιάζεται ως σφοδρός κατήγορος των κολλυβάδων στο ζήτημα των μνημοσύνων και συγχρόνως ως υπερασπιστής τους στο θέμα της *Συνεχούς Θείας Μεταλήψεως*.

Για τον Ιάκωβο Ιερισσού, μετέπειτα Θεσσαλονίκης, τα περισσότερα στοιχεία που γνωρίζουμε αναφέρονται στην περίοδο που ποίμανε τη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Μνημονεύονται επίσης οι φιλικές σχέσεις του με τον διδάσκαλο του Ελληνομουσείου Αθανάσιο Πάριο⁵.

Από το ανέκδοτο έργο του αγίου Αθανασίου του Παρίου τρεις κυρίως επιστολμαίες πραγματείες προσθέτουν νέα στοιχεία για την αξιολόγηση της δράσης των δύο επισκόπων και προβάλλουν τις θέσεις που υποστήριξαν, καθώς και τα επιχειρήματά τους κατά την έξαρση των εριδών, δηλαδή την περίοδο μεταξύ του 1770-1780. Οι δύο από αυτές αναφέρονται άμεσα στον Διονύσιο Αρδαμερίου, ενώ η τρίτη παρέχει αξιολογικές και λεπτομερείς πληροφορίες για τη στάση του Ιακώβου Ιερισσού. Οι δύο επιστολές προς τον Διονύσιο σχολιάστηκαν, εν μέρει, από

3. Βρανούσης, *ό.π.*, σ. 257.

4. Απ. Γλαβίνας, «*Αρχιερείς της Επισκοπής Αρδαμερίου*», *Μακεδονικά* 20 (1980) 18-20.

5. Γ. Στογιόγλου, *Η εν Θεσσαλονίκη Πατριαρχική Μονή των Βλατάδων*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 271-278· ο ίδιος, *Ιστορία επισκόπων Μακεδονίας. Θεόφιλος Παπαφίλης επίσκοπος Καμπανίας*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 96.

τον Λ. Βρανούση, στην προαναφερθείσα μελέτη του⁶, και χρησιμοποιήθηκαν για να υποστηριχθεί η μονομανία, η ασέβεια, η απειθαρχία και η εμπάθεια του Παρίου. Η προσεκτική και αντικειμενική ανάλυση και η ένταξή τους στα σωστά χωροχρονικά πλαίσια, προκαλεί νέες αξιολογήσεις, οι οποίες πιθανότατα θα ανατρέψουν τα μέχρι σήμερα συμπεράσματα.

Κατά χρονολογική σειρά οι επιστολές που θα μας απασχολήσουν είναι οι εξής:

1η Επιστολή: *Τῷ θεοφιλεστάτῳ ἐπισκόπῳ ἀγίῳ Ἀρδαμερίῳ τὴν προσήκουσαν προσκύνησιν*⁷.

Η επιστολή είναι αχρονολόγητη στη χειρόγραφη παράδοση. Με βάση τα χρονολογικά στοιχεία που παραθέτει ο Πάριος εντός της και τη σειρά των γεγονότων που σχολιάζονται μπορούμε με σχετική ακρίβεια να τοποθετήσουμε τη συγγραφή της το φθινόπωρο του 1773 ή τις αρχές του 1774⁸. Οι αναφορές μας θα γίνονται με βάση τον Πατριακό κώδικα 407, φφ. 291-325⁹.

Κύριο θέμα της επιστολής που αποστέλλεται από τη Θεσσαλονίκη, όπως διευκρινίζει ο ίδιος ο Πάριος σε μετεγενέστερο έργο του¹⁰, είναι η παρέμβαση του Διονυσίου στην έριδα περί μνημοσύνων και η εκφώνηση ενός λόγου του στο Πρωτάτο, λίγο μετά την ανάγνωση του συνοδικού γράμματος του πατριάρχη Σαμουήλ Χατζερί¹¹.

Συγκεκριμένα ο Διονύσιος Αρδαμερίου αποστέλλεται από το Πατριαρχείο ως Έξαρχος, στα τέλη του 1773 (μετά τη 17η Νοεμβρίου, ημέρα εκλογής του Σαμουήλ¹²), με σκοπό να αναγνώσει την τρίτη κατά σειρά πατριαρχική επιστολή προς τους Αγιορείτες, ώστε να παύσουν να ερίζουν για την ημέρα τέλεσης των μνημοσύνων και να συνδράμει στην εξομάλυνση των σχέσεων των δύο πλευρών. Σύμφω-

6. Βρανούσης, *ό.π.*, σ. 255

7. Πάτριον 407, φφ. 291-326.

8. Πρβλ. Χρ. Αραμπατζής, *Αθανασίου του Παρίου Βιβλιογραφικά*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 50

9. Ιω. Σακκελίων, *Πατριακή Βιβλιοθήκη*, Αθήνα 1890, σ. 181.

10. Αθανασίου Παρίου, *Επιστολή προς Παναγιώτη Παλαμά ανδρί ελλογίμω*, Κώδικας 21 Ιεράς Μονής Παναγίας Προουσιώτισης, (στο εξής: *Επιστολή προς Παναγιώτη Παλαμά*), φ. 31β: *Τὸ συνοδικὸν δὴ τοῦτο, ὅπερ καὶ τῶντι ἐκκλησιαστικὸν ἦν, καὶ αὐτὸ μόνον ἠδύνατο τὴν πάλας φρυγαδευθεῖσαν εἰρήνην ἀνακαλέσασθαι, εἰς τὰς τοῦ Ἀρδαμερίου χειρας ἀποστέλλεται... Τοῦτον δὴ τὸν θαυμάσιον λόγον ἐν τῷ Πρωτάτῳ ἐπὶ πανδήμου τῶν ἀββάδων συνάξεως, ὡς ἐνῆν μάλα λαυραγορήσας καὶ καταστομβάσας, οὕτως ἐξέμεινε τὴν ἀπαίδεντον ἐκείνην πληθύν, ὥστε μικροῦ δεῖν καὶ ἐν αὐτῷ δὴ τῷ θείῳ ναῶ τινὰς διεσπάραι τῶν ἡμετέρων. Ὁ μὲν ἐβόα πέλεκυν, ὁ δὲ βρόχον, ὁ δὲ θάλατταν, ὁ δὲ πῦρ, ὁ δ' ἄλλο τι κατ' αὐτῶν, κίνας, αἰρετικούς, ἀθέους, φαρμασόνας αὐτούς τε καὶ ἡμᾶς ἀποκαλοῦντες, ἐτύγγανον δ' ὃν ἐγὼ τοτηρικαῦτα ἐνταῦθα ἐν Θεσσαλονίκη. Οὐ παρῆν δὲ οὐδ' ὁ Χριστόφορος. Η επιστολή είναι αχρονολόγητη με βάση το περιεχόμενό της χρονολογείται μεταξύ του φθινοπώρου του 1776 και του 1777. Για τη διδακτική και συγγραφική δραστηριότητα του Παρίου στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Ἀπαντα Ἀγίου Αθανασίου του Παρίου, Τόμος Α'. Η Γραμματική*, Εισαγωγή - Επιμέλεια Αθ. Καραθανάσης, Πάρος 2006, σσ. νζ'-οθ'.*

11. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Amsterdam 1965, σσ. 234-236. Ο Meyer αποδίδει την επιστολή στον Θεοδοσιο. Πρβλ. Χ. Τζώγας, *Η Περί των μνημοσύνων έρις εν Αγίῳ Ὄρει κατά τον ΙΗ' αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1969, σσ. 151-152.

12. Ε. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Αθήνα 1996, σ. 560.

να με τη συλλογιστική του Πατριαρχικού γράμματος οι «ἐν σκήταις διαβιούντες» οφείλουν να ακολουθούν την τάξη των Μονών, στις οποίες ανήκουν, σε όλα τα θέματα, ἄρα και στα μνημόσυνα¹³. Η απόφαση αυτή πρέπει να σημειωθεί ότι θεωρήθηκε από τους «κολλυβάδες» ως δικαίωση των θέσεών τους και καταδίκη των Αγιαννιτών μοναχών που προκάλεσαν την αναστάτωση στην Εκκλησία¹⁴. Αντιθέτως, ο λόγος που εκφώνησε ο Διονύσιος μετά την ανάγνωση του πατριαρχικού γράμματος βρισκόταν στην ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση και ήταν πρόξενος βίαιων επεισοδίων μεταξύ των μοναχών¹⁵.

Συγκεκριμένα ο Διονύσιος κατηγορήσε τους κολλυβάδες για οξύτητα στα επιχειρήματά τους, για ανατροπή δογμάτων πίστεως, για «ἐπαγωγικά διλήμματα» και «ἀσυλλόγιστους συλλογισμούς», καθώς επίσης και για «κενοδοξία», ἐπειδὴ συγκρότησαν «παρασυνόδους» και καταδίκασαν πρόσωπα, πριν ακόμη η Εκκλησία

13. Meyer, *ό.π.*, σ. 235.

14. Αθανασίου Παρίου, *Τῷ θεοφιλεστάτῳ επισκόπῳ αγίῳ Αρδαμερίῳ τὴν προσηκουσαν προσκύνῃσιν*, Πάτμου 407, φφ. 291-292 (στο ἐξῆς: *Τῷ θεοφιλεστάτῳ επισκόπῳ αγίῳ Αρδαμερίῳ*).

15. *Ό.π.*, φφ. 293-294: *Καὶ ἡ μὲν Ἐκκλησία φησὶν οὕτως, ἡ δὲ ὑμετέρα θεοφιλία πῶς; ἐκ διαμέτρου ἐναντίως εἰς τὴν συνοδικὴν ἀπόφασιν ἔοικεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου, ὅτι ἡ πρόθεσις πᾶσα καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἐκεῖσε ὁδοιπορίας σου, νὰ μὴν ἀπέβλεπε εἰς ἄλλο, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ καθ' αὐτὸ μόνον εἰς τὸ νὰ εἰπῆς τὸν λόγον τοῦτον, τὸν λόγον τοῦτον τὸν ἀγαπητόν σου, ὃν ἐκ πολλοῦ καθ' ἡμῶν ᾤδινεν τὸν λόγον τοῦτον τὸν ὁποῖον εὐθύς ὁποῦ ἔλαβες τὴν εἶδησιν τῆς ἐκεῖσε ἀποστολῆς σου ἀπέτεκες, καὶ ὡς καλὸν καὶ ὠραῖον ἐντυγχάνουσιν ἀναγινώσκεις καθὼς ἔκτοτε ὁ πατᾶ / Ἀθανάσιος τῷ ἀγίῳ Καμπανίας καὶ ἐμοὶ ἔλεγε: τὸν λόγον τοῦτον φημι, ὃν ἐκεῖσε ἐκφανήσας, τοσοῦτον ἐρέθισας, καὶ τοσοῦτον ἐξέμηνας τὴν ἀπαιδευτὸν ἐκείνην πληθύν, ὃ τῆς εἰρήνης ἄγγελος, ὥστε ὀλίγον ἔλειψε νὰ διασπάσῃσιν καὶ νὰ καταμελήσῃσιν τοὺς ἀθλίους ἐκείνους, κατὰ τῶν ὁποίων πάντα ἀπλῶς ἐπεσώρηνσας τὰ ἀποπώτατα: Αθανασίου Παρίου, *Επιστολὴ πρὸς Παναγιώτη Παλαμά, ό.π.*, φ. 31α: Ἐπειδὴ γοῦν τὰ δευτέρα χεῖρῳ τῶν προτέρων, ὡς ἐκ τοῦ τοιούτου γέγονε γράμματος γράφουσι καὶ αὐθις οἱ ἀδελφοὶ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ αὐθις τὰ αὐτὰ πέμπεται ἐκεῖθεν ἄνευ τινὸς ἀλλοιώσεως, εἰ μὴ τοῦ προσομίῳ μόνου. Μετὰ τοῦτο δὴ τὸ δεύτερον, οὐ πολλοῦ παραγενομένου χρόνου, οἰονεὶ κορωνίδος καὶ σφραγίδος τῶν τολμημάτων τῆς ἀδελφοκτονίας, λέγω δὴ τοῦ Παϊσίου καὶ τοῦ Γέροντος αὐτοῦ, ἐπιτεθείσης, καὶ τῆς θεοστυγοῦς ταύτης φήμης εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀναχθείσης, ὅψῃ μὲν, συνῆκαν δ' οὖν, ὃ καὶ πολὺ πρότερον ἔδει ποιῆσαι. Καὶ δῆτα συνοδικῆ ἀποφαίνονται γνώμη, ἵνα τοῦ λοιποῦ πᾶσαι τε σκῆται καὶ πάντα κελλία, τὴν ἀρχαίαν τηρῶσι συνήθειαν, τοῖς τύποις κατακολουθοῦντες τῶν μοναστηρίων ἀρχαιοτάτων ὄντων, καὶ οἰονεὶ ῥιζῶν καὶ πηγῶν πρὸς τὰ παρ' αὐτῶν λογιζόμενοι. Ἀλλὰ τίς μὴ ἐκπλαγείη τὴν ἄβυσσον τῶν θείων κρμάτων; τὸ συνοδικὸν δὴ τοῦτο, ὅπερ καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἦν, καὶ αὐτὸ μόνον ἠδύνατο τὴν πάλαι φυγαδευθεῖσαν εἰρήνην ἀνακαλέσασθαι, εἰς τὰς τοῦ Ἀρδαμερίου χεῖρας ἀποστέλλεται, ὃς Ἀγαννίτης ὢν αὐτόχρομα, οἷον ἔρμαιον τὸν καιρὸν τοῦτον εὐρών, μήπω τοῦ συνοδικοῦ φθάσαντος, ψιλῆς δὲ μόνον αὐτῷ δοθείσης εἰδήσεως, ἐξ αὐτῆς ὡς εἰς ἀγῶνα, ἀλλ' οὐ πρὸς εἰρήνην παρατάσσεται. Καίτοι γὰρ μὴ εἰδὼς τὴν τοῦ γράμματος δύναμιν, πότερον δηλ. κριτοῦ οἱ ἀνατίθῃσιν ἀξίωμα, ἢ ἀποφαντικῶς ἐξενήνεκτο, μηδεμίαν ὄλως ἀπολείπον ἀμφιλογίας χώραν, αὐτὸς γε μὴν τὴν ἐξάρχου ὀνειροπολήσας αὐθεντίαν, λόγον συνέταξεν, οἷον ἤθελε, ταῦτον εἰπεῖν τὸν ἐκ διαμέτρου τῆ συνοδικῆ ἀποφάσει ἐναντιώτατον..., καὶ φ. 31β: Ταῦτα δὲ λέγω, ἵνα πιστεύσῃς, ὅτι οἱ καλοὶ τῆς ἀγίας Ἀννης πατέρες, οὕτως οὐδένα ἐποῦσαντο λόγον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐντολῆς ταύτης, ἢ τὴν ἀρχαίαν ἐκράτνε παράδοσιν, ὥστε καὶ δώροις ἡμεῖψαντο, τὸν τάναντια πάντα διδάξαντα, καὶ ἀποδείξαι διωχυρισάμενον. τοιγαροῦν ποιοῦντες ἀδεῶς, ὡς ἐποίουν, ἰσχυρῶς καὶ σφοδρῶς ἠλέγχοντο παρὰ τῶν ἡμετέρων. οἱ δὲ ἔφασκον ἄθεον εἶναι τὸν ταῦτα ἀποφηνάμενον πατριάρχην, φημὶ δὴ τὸν Σαμουήλ, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ὑποτάσσασθαι· καίτοι τὸ γράμμα ἤρξατο μὲν ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου, συμβάν δ' ἐκεῖνον ἐξωσθῆναι, ἀπεστάλη παρ' ἐκείνου, βούλει σοι εἶπω, ὅσην ἐποιοῦντο σπουδὴν τοῦ ἀναίδην τοῖς ἀποφανθεῖσιν ἀντιπράττειν;*

αποφανθεί επί των ζητημάτων¹⁶. Η επιχειρηματολογία, που αναπτύσσει ο Αθανάσιος Πάριος για να αντικρούσει τις κατηγορίες που περιείχε ο Λόγος του Αρδαμερίου, δεν θα μας απασχολήσει, καθώς αναφέρεται στην ουσία του κολλυβαδικού ζητήματος. Επικεντρώσαμε το ενδιαφέρον μας στις μαρτυρίες της επιστολής σχετικά με τη στάση που κράτησε ο Αρδαμερίου από την αρχή των ερίδων και τις σχέσεις που είχε με τον Αθανάσιο Πάριο και τους ομοϊδεάτες του. Σύμφωνα λοιπόν με τα επικαλούμενα από τον Πάριο γεγονότα:

1. Ο Διονύσιος είναι κοινωνός και γνώστης της *Ὁμολογίας* πίστεως που συνέταξαν οι Αθανάσιος Πάριος και Χριστόφορος Προδρομίτης, μετά το 1771 και πριν το φθινόπωρο του 1772. Την ομολογία αυτή επαινεί και διερωτάται για ποιο λόγο κάποιοι «αδίκως αντιφέρονται» σ' αυτήν¹⁷. Η κρίση και τα σχόλια του Αρδαμερίου γίνονται παρόντων των Αγίου Καμπανίας, Δημητρίου Στάνου και Ευθυμίου Γούτα¹⁸. Τα πρόσωπα, που αναφέρει ο Πάριος, έχουν πλήρη ενημέρωση και γνώση των διαδραματιζομένων στο Όρος, αφού κατέχουν κείμενα με τα επιχειρήματα και των δύο πλευρών¹⁹.

16. Αθανασίου Παρίου, *Τω θεοφιλεστάτω επισκόπω αγίω Αρδαμερίω, ό.π.*, φφ. 299-301: διηγεῖσθαι δὲ ἀρξάμενος τὰ τοιαῦτα συμβάντα, καὶ μήτε λόγον εὐρίσκων ἰκανόν, μήτε εἰκόνα προσφνή ὅπου νὰ παραστήσης κατ' ἀξίαν τὰ πράγματα, ἐν πρώτοις εὐρὲς ἡμᾶς ποτισθέντας ἀπὸ τὸ ἰσθόλον φαρμάκι τοῦ ἀρχεκάκου ἐχθροῦ ὄφρως, ὡς ἄρα φρονοῦντες, ὅτι οἱ ἐν Κυριακῇ νεκρολογοῦντες, δόγμα μέγα τῆς πίστεως ἀνατρέπουσι, τὸ σεμνὸν δηλ. τῆς Ἀναστάσεως μυστήριον· ἐντεῦθεν εὐρίσκεις ἡμᾶς τὸ τί ποιητέον σκεπτομένους, ὡς δῆθεν κινδυνευούσης τῆς πίστεως· μετὰ τοῦτο συνόδους ἐξ αὐθεντίας· συγγράμματα ἐκτεταμένα· ἐπαγωγὰς καὶ διλήμματα, καὶ συλλογισμοὺς ἀλογίστους· καὶ πολὺ ἄνω καὶ κάτω τὸ ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ ἄρα, ἵνα αὐτὸ τοῦτο ἀποδείξωμεν καὶ ἵνα τὸ κεφάλαιον εἶπω τῶν διγνημάτων σου, εἰς τόσῃ ἀπόνοιαν, λέγεις, ἔφθασε νὰ μᾶς ὑψώσῃ ὁ διάβολος, καὶ με τὸσον κηροφάρμακον ἔφθασε νὰ βύσῃ τὰ αὐτὰ μας, ὅπου οὔτε ἐντολὴν τοῦ Κυρίου μας ἐδυνάμεθα νὰ ἀκούσωμεν, (δηλ. τὸ εἶπε τῇ ἐκκλησίᾳ)· οὔτε ψῆφον Συνόδου νὰ καρτερήσωμεν, ἀλλὰ πόδα αἶροντες ὑπερβάθμιον, τὸ τοῦ λόγου, ὡς ἐξ ἰδίας αὐθεντίας, ἢ ἀληθέστερον εἰπεῖν αὐθαδείας καὶ κενῆς δόξης, πρὶν νὰ ἀναφέρωμεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, συνόδους συνεκροτήσαμεν, καὶ πρὶν ἢ ἐκκλησία ἀποφασίσῃ, ἀποφάσεις ἐκάμαμεν· καὶ πρὶν ἢ ἐκκλησία νὰ τιμωρήσῃ ἡμεῖς ἐτιμωρήσαμεν, τοῦτο κυρώσαντες ἀναμεταξύ μας, νὰ μὴ δεχώμεθα αὐτοὺς χριστιανούς, οὔτε ὡς ἀδελφούς, ἢ νὰ δεχώμεθα μὲν, ἢ ὡς ὀθωμανοὺς ἀπίστους, ἢ ὡς ἀρείους βλασφήμους, ἢ ὡς λατίνους σχισματικούς.

17. *Ό.π.*, φφ. 296 καὶ 302.

18. *Ό.π.*, φ. 297: ἠθέλησα φιλικῶς καὶ ἀγαπητῶς νὰ σοὶ δείξω τὴν ὁμολογίαν τῆς ἡμετέρας πίστεως, διηγησάμενος ὡς ἐν συντόμῳ καὶ τὸ ὅπως καὶ ὅθεν εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς ὁμολογίας ταύτης προήλθομεν, ἦν τινα καὶ λαβὼν καὶ ἀναγνούς, καὶ δὶς καὶ τρεῖς ἐπαναστρέψας, καὶ ἐπιστήσας εἰς κάποια μέρη τελευταῖον οὐ μόνον οὐκ ἐμέμψω, οὐδὲ ἀπέβαλές τι τῶν ἐκεῖσε περιεχομένων, ἀλλὰ καὶ συνήνεσας, ἀλλὰ καὶ ἐπήνεσας, ἀλλὰ καὶ ἀπεδέξω τὰ πάντα· καὶ οὐ μόνον συνήνεσας καὶ ἐπήνεσας καὶ ἀπεδέξω, καὶ ῥητῶς εἶπας, ὅτι δὲν ἔχει τίποτε ἀπάδον οὔτε ἐναντίον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀντιφερομένους εἰς ταῦτα ἐμέμψω, τρόπον τινὰ διαπορῶν, διατί οὕτως ἀδίκως ἡμῖν ἀντιφέρονται; ψεύματα λέγω; ἀληθέστατα μάλιστα ἢ καλὴ μου τύχη ἔκαμε νὰ εὐρεθῶσιν ἐκεῖ παρακαθήμενοι πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι, ἐξαιρέτως δὲ οἱ ἐπισημότεροι οὗτοι, ὁ ἅγιος Καμπανίας, ὁ κὴρ Δημήτριος Στάνος, καὶ ὁ λογώτατος κὴρ Εὐθύμιος Γούτας· ἄνδρες οὗτοι, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται τὸ ὄλον τῆς πίστεως θαρῶν νὰ ἔδειξα καὶ τὰς ἐπιστολάς τῶν Ἀγιαννιτῶν, ὑπὸ τῶν ὁποίων μάλιστα ἠναγκάσθημεν εἰς τὴν τοιαύτην ἐκθεσιν· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐνθυμούμαι καλῶς τοῦτο, δὲν διῶσχυρίζομαι ἔχομεν δὲ αὐτάς, καὶ ἔχουσι πάμπολλοι καὶ εἰς τὸ Όρος καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ, τῶν ἰδικῶν μας κινήματων δικαιολογίαν ἀναντιῶρητον.

19. *Ό.π.*

2. Ο Διονύσιος από το 1773 και μετά τη φυγή του Παρίου από την Αθωνιάδα και το Άγιον Όρος, εξαιτίας των ταραχών, συκοφαντεί τον Πάριο και τους «σὺν αὐτῷ», ως σκανδαλοποιούς και ταραχοποιούς. Ο Πάριος αναφέρει τα πρόσωπα, στα οποία ο Διονύσιος μίλησε, επιδεικνύοντας μ' αυτόν τον τρόπο την πάντα καλή του πληροφόρηση²⁰. Το σημαντικότερο όμως στοιχείο που αντλούμε από αυτήν την πηγή είναι η σύγχυση του Αρδαμερίου σχετικά με τις δύο παρατάξεις που υπήρχαν εντός των Κολλυβάδων και τις δύο Όμολογίες πίστης που κυκλοφόρησαν²¹. Έτσι ο Διονύσιος αποδίδει και καταδικάζει τα επιχειρήματα και τις ακραίες απόψεις που διατύπωνε από το 1771 ο μοναχός Παΐσιος στα πρόσωπα του Αθανασίου Παρίου και του Χριστόφορου Προδρομίτη²², ενώ δικαιώνει τις μετριοπαθείς απόψεις του Παρίου και του Χριστόφορου Προδρομίτη, αποδίδοντάς τες όμως λανθασμένα στον Παΐσιο²³. Το γεγονός φανε-

20. Αθανασίου Παρίου, *Τω θεοφιλεστάτω επισκόπω αγίω Αρδαμερίω, ό.π., φ. 296: από τοῦ παρελθόντος ἔτους εἶχον εἶδησιν, ὡς ἔκτινος ἴσως παλαιότερας ζύμης οὐκ ἐπανετῆς κινούμενος, δὲν ἠξέυρω νὰ εἶπω ὅσας μου κατέχεας δυσφημίας, σκανδαλοποιὸν καὶ ταραχοποιὸν καὶ τὰ τοιαῦτα ἀποκαλῶν ἠξέυρει ταῦτα ὁ παπᾶ Γαβριὴλ ὁ Ἀγιαννίτης, ὅστις καὶ με ἠρώτα, τί σοὶ ποτὲ ἔπταισα, ὅπου τὴν ὀργὴν ἔχεις κατ' ἐμοῦ· ἐγὼ ἀγκαλὰ καὶ αἰτίαν δὲν εἶχεν διὰ νὰ φοβοῦμαι, καὶ στοχαζόμενος πὼς ἴσως νὰ συμβαίῃ τὸ τοιοῦτον ἀπὸ τὴν οὐκ ὀρθὴν καὶ ἀκριβῆ τῶν πραγμάτων εἶδησιν.*

21. Ο Χαρ. Τζώγας στην κλασική μελέτη του για την έριδα των μνημοσύνων στο Άγιον Όρος και με τα λίγα δεδομένα που του παρέιχε η έρευνα την εποχή του '60 υποπτεύθηκε την ύπαρξη των διαφορετικών Όμολογιών, αλλά δεν είχε τα απαραίτητα στοιχεία προς επαλήθευση. Τζώγας, *ό.π., σσ. 154-155.*

22. Για τον βίο και το έργο του Χριστόφορου Προδρομίτη, βλ. Δ. Βαλαΐς, «Η στάση του λογίου μοναχού Βησσαρίωνα στις έριδες των μοναχών του Αγίου Όρους κατά τον ΙΗ' αιώνα», *Κληρονομία 27 (1995) 162*. Σ. Πασχαλίδης, *Το υμναγολογικό έργο των Κολλυβάδων. Συμβολή στη μελέτη της αγιολογικής γραμματείας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 231-249.

23. Αθανασίου Παρίου, *Τω θεοφιλεστάτω επισκόπω αγίω Αρδαμερίω, ό.π., φφ. 298-299: μὴ γνύνεις δὲ τὰ ἄμικτα, τὰς τοῦ Παΐσιου κακοφροσύνας καθ' ἡμῶν συστρέψας· καὶ σχῆμα μὲν καὶ πρόσωπον φίλου καὶ χρηστοῦ ἀνδρὸς ἰδίᾳ ὑποδύς, καὶ οὐκ ἄλλο φρονεῖν πλασάμενος, ἢ αὐτὰ ταῦτα ὅπου φρονοῦμεν καὶ ἡμεῖς, θαρρόειν τε καὶ χαιρεῖν ἐποιήσας, ὡς ἄρα ἦκεν ὁ ὀνόμενος· εἰς τὴν ἐκκλησίαν δὲ εἰσελθὼν, ὅπου τῶν μοναζόντων αἱ ἀγέλαι συνήχθησαν, καὶ εἰς τὸν ὑψηλότετον ἀναβάς θρόνον, ὡς ἐπὶ σκηνῆς ἐφάνης ἀλλοῖος, ἢ ἐπὶ ἀρουθῆν μᾶλλον δὲ οὐκ ἄλλοῖος, ἀλλὰ κατὰ διάμετρον ἐναντίος· καὶ φφ. 304, 316. Πρβλ. καὶ τις ἀγνωστες λεπτομέρεια τῶν εσωτερικῶν διενέξεων τῶν Κολλυβάδων στὴν Ἐπιστολὴ πρὸς Παναγιώτη Παλαμά, ό.π., φφ. 28α-29α: Τῆς γοῦν ἀποστροφῆς τε καὶ βδελυγμίας ἀπανταχοῦ τοῦ Ὁρους πλατυνομένης (καὶ γὰρ καὶ διὰ πλοίων τινὲς ἐξεβλήθησαν, καὶ εἰς κηρωτοῦ ἄλλοι εἰσελθόντες ἀπηλάθησαν, καὶ εἰς οἰκίας ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ ἁγίου Δημητρίου σκῆτῃ ἐκ παλαιφάτων φιλίας εἰσελθόντες προσεδέχθησαν καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα ἐγίνοντο) συνιδόντες οἱ κακοῦ χωροῦσιν αἱ παρὰ τῶν ἐχθρῶν συκοφαντία, περιδεεῖς ἤρξαντο γίνεσθαι, μήποτε καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τούτων ἀκουσθέντων, ὀργῆς περαθῶσιν ἀδίκως. ἦν καὶ εἰς τὸ τέλος φυγεῖν αὐτοῖς οὐκ ἐξεγένετο. Ἔδοξεν οὖν εἰς ἐν συνελθεῖν τοὺς πάντας ἢ τοὺς πλείους, καὶ σκέψασθαι περὶ τοῦ συνοίσοντος. Καὶ δὴ συνήλθον οὐκ ὀλίγοι ἐν τινὶ κελλίῳ ὑπεράνω τῶν Καρῶν. Παρθένιος ἔχει τοῦτο ὁ ἐξ Ἀργάφων, ὁ τὴν τέχνην ζωγράφος, φιλοσπουδαῖος ἀνὴρ, καὶ οἶμαι γε γινώσκεις τὸν ἀνδρᾶ ἐπιξενωθεὶς ἂν παρ' αὐτῷ οὐκ ὀλιγάκις. Συνῆλθε γοῦν ἀπάτω τάχει καὶ ὁ Παΐσιος. Ὁ δὲ Χριστόφορος ἀηδῶς ἔχων σφόδρα πρὸς τὸν Παΐσιον, ὡς μὴ κατὰ λόγον, οὐδὲ σὺν κόσμῳ τοῖς πράγμασιν χρώμενος, οὐ παρεγένετο, μὴνύσας ὡς κωλυθεῖ παρὰ τοῦ ἰδίου γέροντος, ὡς δὲ κἀγὼ ἐμ τῆς τότε πείρας ἔγνων, καὶ πάνν δικαίως. Οὐ γὰρ μόνος ὁ Χριστόφορος, ἀλλὰ μικροῦ καὶ πάντες οἱ ἐκείσε παραγενόμενοι, πολλῶν ἔνεκα οἱ ἐπεμέμφοντο· πάντες γὰρ, φασὶ, τὴν τῶν ἀγιαννιτῶν νεκρολογίαν φεύγομεν, οὐ μὴν ὡς αἰρετικούς τε καὶ εἰδωλολάτρους αὐτοὺς ἀποστρεφόμεθα, μὴ γένοιτο, σὺ δὲ οὕτω καλεῖς αὐτούς, καὶ λοιδορίας καὶ ὕβρεσι*

ρώνει εκτός των άλλων τη σύγχυση που επικράτησε σχετικά με τις πεποιθήσεις των κολλυβάδων μέχρι το 1774 και τη λανθασμένη πληροφόρηση που είχε η Εκκλησία για τους πρωταίτιους των ταραχών.

3. Η στάση αυτή του Αρδαμερίου σε συνδυασμό με τον χαρακτηρισμό των Λατίνων ως σχισματικών στον λόγο που εκφώνησε στο Πρωτάτο επαναφέρουν στη μνήμη του Παρίου τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν στη Θεσσαλονίκη, κατά την εορτή του αγίου Γρηγορίου Παλαμά το 1767 ή 1768²⁴. Ο Πάριος δέχθηκε, μετά το τέλος του κηρύγματός του και τον εγκωμιασμό του ησυχαστή αγίου της Θεσσαλονίκης, τον ψόγο και την αδιαφορία του επισκόπου που τιμούσε εκείνη την ημέρα τον θρόνο του Αγίου Γρηγορίου, τον Διονύσιο Αρδαμερίου. Ο Διονύσιος, όπως μαρτυρεί ο ίδιος ο Πάριος, ενοχλήθηκε σφόδρα από το αντιλατινικό περιεχόμενο του λόγου του, από την οξύτητα των επιχειρημάτων εναντίον των Λατίνων και από τον χαρακτηρισμό τους ως αιρετικούς²⁵. Η μαρτυρία αυτή του Παρίου είναι σημαντική, γιατί μέχρι σήμερα μόνο εικασίες είχαν γίνει για την ταυτότητα του επισκόπου, ενώ αγνοούνταν και το επεισόδιο που έλαβε χώρα μετά το τέλος του κηρύγματος του Παρίου.

2η Επιστολή: *Τὴν ὑμετέραν ἐλλόγιμον θεοφιλίαν μετὰ τῆς προσηκούσης αὐτῆς εὐλαβείας προσκυνῶ. Τὴν θυϊφόρον αὐτῆς δεξιὰν ἱερῶς κατασπαζόμενος*²⁶. Οι αναφορές μας θα γίνονται με βάση τον Πατριαρχικό κώδικα 407, φφ. 267-290.

Η επιστολή αποστέλλεται κι αυτή από τη Θεσσαλονίκη στις 20 Σεπτεμβρίου 1775 και έχει ως θέμα την έριδα *Περί της Συνεχούς Θείας Μεταλήψεως*. Αφορμή

πλύνεις καθ' ἐκάστην τοὺς ἀδελφούς, καὶ τὰς ταραχὰς ταύτας καὶ τὸν πόλεμον διήγειρας καθ' ἡμῶν... Καὶ καταλέγουσιν ἐν πρώτοις τὸν Χριστόφορον, ὡς δῆθεν ἀρχηγὸν καὶ διδάσκαλον τῶν λοιπῶν, εἶτα καὶ ἄλλους· εἰδοποιούμεν δὲ καὶ τὰς κακοφροσύνας καὶ αἰρέσεις αὐτῶν, ἀριθμήσαντες τὰς ἀνωτέρω πρὸς τοὺς λαυριώτας συκοφαντίας, ἐπιλέγοντες αὐτοῖς, ὅτι ἐν ὄσῳ μετὰ τούτων ἔχετε κοινωνίαν, οὐδὲ ἡμεῖς ὑμᾶς δεχόμεθα, οὔτε εἰς οἰκίαν, οὔτ' εἰς ἐκκλησίαν, οὔτε εἰς τὸν μύλον, οὔτε εἰς πνευματικόν. Εἶχον τοίνυν ἔσχατον τὸ περὶ τῶν μνημοσύνων ἐπὶ λέξεως, οὕτως, «ἔτι φρονοῦσι καὶ λέγουσιν ὅτι ὅσοι ποιοῦσι μνημόσυνα τὴν Κυριακὴν, εἰσὶν εἰδωλολάτραι καὶ αἰρετικοί». Τῶν δὲ ἐπιστολῶν τούτων ἐκδεδομένων εἰς τὸ πλῆθος, οἱ ἡμέτεροι καὶ αὐθις διὰ σπουδῆς ἐποιοῦντο ἀμεῖψαι τὴν ὁμολογίαν εἰς τὸ πληρέστερον καὶ ἀκριβέστερον καὶ πάλιν ἐμὲ ἤξιον συνθεῖναι τὰ κατ' αὐτήν, ὃ δὴ καὶ ἐποίησα, ἀνάθεμα ἐπιθεῖς τοῖς λέγουσιν εἰδωλολάτραι καὶ αἰρετικούς πάντας τοὺς ποιοῦντας τὴν Κυριακὴν μνημόσυνα· πάνν γὰρ μοι δεινὸν καὶ σκέτλιον, καὶ ἄρδην τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνατροπὴ ἔδοξεν ἢ τοιαύτη βλασφημία· εἰ γὰρ τοῦτο δοίμεν, πόθεν ἱερωσύνη, καὶ τὰ λοιπά, αὐτῆς τῆς πρώτης τῶν μυστηρίων πηγῆς, φημί δὴ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας πάνν συνεχῶς ταῦτα ποιούσης; ἐγὼ μὲν οὖν διὰ ταῦτα, τὸν λόγον κατησφαλισάμην τῷ ἀναθέματι. Ὁ δὲ Παῖσιος τοῦτο ἰδὼν μικροῦ καὶ τῶν φρένων ἐξέστη, καὶ ἡμῶν ἔκτοτε ἀπέστη, καὶ κατὰ τὴν διάμετρον ἡμῖν ἐναντίαν ἐφέρετο. Συνναπέστησαν δὲ αὐτῷ καὶ ἔτεροι δύο ἢ τρεῖς ἀντεισῆχθη δὲ αὐτίκα ὁ Χριστόφορος καὶ ὑπέγραψεν, εἰς τὴν προτέραν δι' ἐκεῖνον μὴ βουληθεῖς.

24. Πα τον Λόγο στον άγιο Γρηγόριο Παλαμά, τη χρονολογία εκφώνησης και την αναφερόμενη σ' αυτόν βιβλιογραφία βλ. Πασχαλίδης, *ό.π.*, σσ. 117-123· *Άπαντα Αγίου Αθανασίου του Παρίου, ό.π.*, σ. ξδ'. Το σημείο που χρήζει διορθώσεως είναι το όνομα του επισκόπου ενώπιον του οποίου εκφωνήθηκε ο Λόγος. Δεν ήταν ο Λεόντιος Ηλιουπόλεως (Σ. Πασχαλίδης), ούτε ο Θεόφιλος Καμπανίας (Αθ. Καραθανάσης), αλλά ο Αρδαμερίου Διονύσιος.

25. Αθανασίου Παρίου, *Τω θεοφιλεστάτω επισκόπω αγίω Αρδαμερίω, ό.π.*, φφ. 319-325.

26. Πρβλ. Αραμπατζής, *ό.π.* σσ. 50-51.

και αιτία της επιστολής του Παρίου ήταν η επιστολιμαία πραγματεία που απέστειλε ο Διονύσιος Αρδαμερίου σε μοναχούς στο Άγιον Όρος, στην οποία ερμηνεύοντας χωρίο του ιερού Χρυσοστόμου προσπάθησε να καταδικάσει τη συνήθεια της συχνής Θείας Μετάληψης²⁷.

Η υπερασπιστική γραμμή του Διονυσίου υποδείκνυε την τεσσαρακονθήμερη νηστεία, ως απαραίτητη προϋπόθεση για την προσέλευση στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Κατά τις απόψεις του Αρδαμερίου, που μας παραδίδονται αυτολεξεί εντός της επιστολής του Παρίου, η νηστεία της Μεγάλης Τεσσαρακοστής θεσπίστηκε από τους Αποστόλους²⁸ ως απαραίτητη προπαρασκευή των προσερχομένων στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας²⁸. Εκτός από τα θεολογικά επιχειρήματα, τα οποία αντιθετικά παραθέτει ο Πάριος, σχολιάζεται ειρωνικά η έλλειψη επιστημονικής και κριτικής ικανότητας από μέρους του Διονυσίου, καθώς δεν μπόρεσε να αντιληφθεί ότι η Τεσσαρακοστή είναι μία ρύθμιση στη ζωή της Εκκλησίας που επήλθε κατά τον 4ο αι. και όχι κατά την Αποστολική περίοδο²⁹. Επίσης ο Διονύσιος στην πραγματεία του, κατά τον Πάριο πάντα, εξισώνει τον κοσμικό και τον μοναχικό βίο και εφαρμόζει τα ίδια κριτήρια στους ασκούμενους και στους εν κόσμω διαβιούντες, καθορίζοντας κοινά διαστήματα ημερών και νηστειών³⁰.

Στην πραγματεία του Αρδαμερίου απάντησαν μοναχοί του Αγίου Όρους, οι οποίοι, αφού συγκέντρωσαν πληθώρα κειμένων από τη συνοδική και πατερική Παράδοση, τα οποία ήταν υπερασπιστικά της συχνής Θείας Μετάληψης, τα απέστειλαν στον Διονύσιο³¹. Πιθανότατα η συλλογή αυτή να ταυτίζεται με παρόμοιο κείμενο που βρίσκεται «εν είδει» ανθολογίου στο τέλος του κώδικα 88 της I. Μ. Ξενοφώντος.

Το συγκεκριμένο γεγονός προκαλεί προβληματισμό, καθώς, αν είναι γνήσια η επιστολή του Διονυσίου, την οποία δημοσίευσε ο Μ. Γεδεών από τον Ξενοφωντινό κώδικα 88³², προς άγνωστους Μοναχούς του Αγίου Όρους, που ζητούν την άποψή του σχετικά με το εγχειρίδιο *Περί τῆς Συνεχοῦς Θείας Μεταλήψεως* (του 1783), και η οποία ήταν θετική, τότε πρέπει να δεχθούμε ότι ο Διονύσιος, ενώ στην αρχή κατέκρινε εγγράφως την παραπάνω συνήθεια των μοναχών, στο τέλος την επιδοκίμαζε.

Η τελική αξιολόγηση της στάσης του Διονυσίου Αρδαμερίου θα γίνει μόνο όταν εκδοθούν τα ανέκδοτα κείμενα που περιγράφουν τη δράση του αυτή την πε-

27. Αθανασίου Παρίου, *Την υμετέραν ελλόγιμον θεοφιλίαν μετά της προσηκούσης αυτή ευλαβείας προσκυνώ. Την θυϊφόρον αυτής δεξιάν κατασπαζόμενος*, Πάτμου 407, φφ. 269-270 (στο εξής: *Την υμετέραν ελλόγιμον θεοφιλίαν*).

28. *Ο.π.*, φφ. 274-275.

29. *Ο.π.*, φφ. 272-273. Πα το ίδιο ζήτημα υπήρξε ένταση στις σχέσεις Νικοδήμου Αγορείτη και Ευγενίου Βουλγάρως, όταν ο δεύτερος υπερασπιζόταν τις ίδιες με του Παρίου απόψεις. Β. Μακρίδης, «Η φυγή του Ευγενίου από την Αθωνιάδα», *Ιστορ* 9 (1996) 94-95.

30. Αθανασίου Παρίου, *Την υμετέραν ελλόγιμον θεοφιλίαν*, *ό.π.*, φφ. 280-281.

31. *Ο.π.*, φφ. 279-280, 284.

32. Μ. Γεδεών, «Ετεροδιδασκαλία εν τη Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως μετά την άλωση», *ΕΑ* 3 (1882-1883) 671-672.

ρίοδο. Από τα μέχρι στιγμής δεδομένα, αυτό που μπορούμε να υποστηρίξουμε είναι ότι στην πλειονότητα των κειμένων της κολλυβαδικής γραμματείας, ο Διονύσιος περιγράφεται ως αντίπαλος και διώκτης των πρωτεργατών της κολλυβαδικής κίνησης, καθώς επίσης και επικριτής τους για τις θεολογικές τους θέσεις περί μνημοσύνων και συχνής θείας Μετάληψης.

Σε αντίθετα συμπεράσματα οδηγούμαστε για τον επίσκοπο Ιερισσού Ιάκωβο (μετέπειτα Θεσσαλονίκης), ο οποίος περιγράφεται από τον Πάριο ως υπερασπιστής των θέσεων των κολλυβάδων και γνώστης των τεκταινομένων στο Όρος. Οι λεπτομέρειες της εμπλοκής του Ιερισσού στα γεγονότα, που είναι γνωστές στον Πάριο, μας κάνουν να πιστεύουμε στη συχνή επικοινωνία των δύο λογίων και στην ύπαρξη αλληλογραφίας, η οποία παρ' ότι μνημονεύεται από τον Πάριο, δεν έχει ακόμη εντοπισθεί στη χειρόγραφη παράδοση.

Παρ' όλα αυτά στην ανέκδοτη αλληλογραφία του Παρίου μαρτυρείται, πέρα από τα μέχρι σήμερα γνωστά γεγονότα, ότι:

1. Ο Πάριος γίνεται κοινωνός της πρώτης πατριαρχικής επιστολής του Θεοδοσίου (Καλοκαίρι του 1772) στην Ιερισσό, όταν επιστρέφοντας στο Όρος από Θεσσαλονίκη επισκέφθηκε τον φίλο προσκεϊμένο σ' αυτόν μητροπολίτη Ιερισσού Ιάκωβο. Αυτός του έκανε γνωστή την ύπαρξη πατριαρχικής επιστολής, του διάβασε το περιεχόμενό της και τον πληροφόρησε για το παρασκήνιο της στην Κωνσταντινούπολη. Τέλος, τον προειδοποίησε για τις αντιδράσεις στο Όρος, όταν ο ίδιος ανέγνωσε το κείμενό της στη σύναξη της Αγίας Άννης. Ο Ιάκωβος συμβούλευσε τον Πάριο για τις μετέπειτα κινήσεις και τον απέτρεψε να επιστρέψει στο Όρος³³.
2. Ο Ιερισσού Ιάκωβος ήταν από τους πρώτους επισκόπους που επιχείρησαν να συμβάλουν στη συμφιλίωση των κολλυβάδων και αντικολλυβάδων, με αρκετή μάλιστα επιτυχία³⁴. Πριν ακόμη το 1772 και κατά την πρώτη φάση της έριδας ο Ιάκωβος καθίσταται μάρτυρας και εγγυητής μιας «συμφωνίας» που έγινε στην Ιερισσό μεταξύ των γερόντων της Ξενοφωντινής Σκήτης και των κολλυβάδων, παρόντος του Παρίου, και είχε ως αντικείμενο την παραμονή του «παπα-Ιακώβου» και του «γέρο-Νήφωνα» στη Σκήτη³⁵. Το πρόβλημα που είχε δημιουργηθεί αφορούσε την επιθυμία των δύο προαναφερομένων μοναχών να προσέρονται συχνότερα στο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας. Η επιτυχία της συμφιλίωσης χρεώθηκε στα γεμάτα «σοφία» λόγια του Ιακώβου, τα οποία εντυπωσίασαν τους παρισταμένους και δικαίωσαν τους δύο γέροντες.

Εκτός από τις πληροφορίες όμως που παραδίδει ο Πάριος στις παραπάνω επιστολές για τον Ιάκωβο, εντύπωση προκαλούν τα υπαινικτικά του σχόλια για τη

33. Αθανασίου Παρίου, *Τοις προστάταις και φροντισταίς της εν τω Άθω Σχολής*, Πάτμου 107, φφ. 352-353. Σχολιασμός του επεισοδίου στον Βρανούση, *ό.π.*, σ. 254.

34. Αθανασίου Παρίου, *Τοις λεγομένοις ασκηταίς, σπου κατοικούν εις τα βοννά του Ξενοφώντος*, Πάτμου 407, φφ. 385, 388-389, 390-391.

35. Αθανασίου Παρίου, *Τοις οσιωτάτοις εν μοναχοίς γέρονσι κυρίω Θεοδοσίω και Μελετίω*, Πάτμου 407, φφ. 391-394.

συμπεριφορά του Ιακώβου, ως μητροπολίτη στη Θεσσαλονίκη και τον προσωπικό του βίο, που περιέχονται σε μεταγενέστερη του 1788 επιστολή του Παρίου προς τον διάδοχό του Ιακώβου, μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γεράσιμο³⁶. Τα σχόλια και οι ειδήσεις, που αναφέρονται, δεν συνάδουν με τα όσα μέχρι σήμερα γνωρίζουμε για τον βίο και τις πεποιθήσεις του Ιακώβου. Επιφυλασσόμαστε να ερευνήσουμε περαιτέρω το θέμα, όπως και τη γνησιότητα της επιστολής, καθώς ο Πάριος πουθενά αλλού στα έργα του δεν μέμφεται τον Ιάκωβο περί ηθικών ζητημάτων.

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι:

α. Η πληροφόρησή μας για τους δύο ιεράρχες και τη στάση τους στις έριδες του δευτέρου μισού του 18ου αι. συνεχώς θα εμπλουτίζεται από την ανέκδοτη γραμματεία, η οποία μας επιφυλάσσει συνεχώς εκπλήξεις.

β. Οι κρίσεις που περιέχονται στη γραμματεία της εποχής για τα πρόσωπα και τις ενέργειές τους είναι ανάλογες των προσωπικών πεποιθήσεων των συγγραφέων.

γ. Παρά τις διαφορετικές αντιλήψεις που υποστήριζαν, το Οικουμενικό Πατριαρχείο τους χρησιμοποίησε για την εξομάλυνση των διαφορών και την παύση των ερίδων. Σ' αυτό τον ρόλο φαίνεται πως καλύτερα ανταποκρίθηκε ο Ιάκωβος Ιερισσού, παρά ο Διονύσιος Αρδαμερίου.

36. Αθανασίου Παρίου, *Τω πανιερωτάτω, πανελλογμοτάτω... κυρίω Γερασίμω*, Ξενοφώντος 211, φφ. 526-530.

SUMMARY

Christos Arabatzis

THE BISHOPS ARDAMERIOU DIONYSIOS AND IERISSOU IAKOVOS
AND THEIR INVOLVEMENT IN THE DISPUTATIONS OF MOUNT ATHOS

Our knowledge for the historical period of 19th century in which lived Bishop Dionysios of Ardameriou and Bishop Iakovos of Ierissou is still limited. The main aim of this study is to present new elements based on unpublished texts. It's about three Epistles of Athanasios Parios which evaluate and present the main ideas on the questions of the movement of «Κόλλυβα» and the frequent participation to the Holy Communion. It is pointed the unclear attitude that Dionysios and Iakovos kept against the Kollybades and their claims. It is also made an annotation about the incident that happened in Salonica in 1767-1768, between Athanasios and Dionysios. Finally, on the one hand Iakovos always wanted to find solution to the problems in order to eliminate the conflicts and on the other hand Dionysios kept an obscure attitude.